

MICAE MEDIAEVALES

*Tanulmányok
a középkori Magyarországról és Európáról*

MICAE MEDIAEVALES

*Tanulmányok
a középkori Magyarországról és Európáról*

SZERKESZTETTE

*Kádár Zsófia, Mikó Gábor,
Péterfi Bence, Vadas András*

ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola
Budapest
2011

ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola
Tanulmányok – Konferenciák
2. kötet

Sorozatszerkesztő
Székely Gábor

A kötet megjelenését támogatta
az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzata

ISBN 978-963-284-223-3
ISSN 2062-2198

A kiadványt tervezte
Kiss Béla
Nyomta és kötötte a Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Kovács Jánosné

A tanulmányok szerzői © Csákó Judit, Jakab Péter, Kelényi Borbála,
Mikó Gábor, Péterfi Bence, Rózsa Márton, Somogyi Szilvia,
Szabó Noémi Gyöngyvér, Urbán Máté, Vadas András

A kötet szerkesztői © Kádár Zsófia, Mikó Gábor, Péterfi Bence, Vadas András

Tartalomjegyzék

DRASKÓCZY ISTVÁN – NAGY BALÁZS: Előszó	9
Rövidítésjegyzék	11
CSÁKÓ JUDIT: III. Béla uralkodása a francia területen keletkezett kútfők tükrében	13
JAKAB PÉTER: „Medvekölykök”. Az Orsini család hatalmi stratégiái a késő középkori Itáliában	31
KELÉNYI BORBÁLA: Az öltöztetős Madonna két késő középkori forrás alapján, kitekintéssel a néprajzi párhuzamokra	45
MIKÓ GÁBOR: A Corpus Juris Hungarici és 16. századi törvényhozásunk okleveles emlékei	63
PÉTERFI BENCE: Újabb adalékok Árpád-házi Margit középkori csodáinak sorához	83
RÓZSA MÁRTON: Eretnekek az Alexiasban	107
SOMOGYI SZILVIA: A Hartvik-agenda és a kánonjog	121
SZABÓ NOÉMI GYÖNGYVÉR: Bencés apátságok társadalmi kapcsolatai a 14–16. századi Magyarországon	133
URBÁN MÁTÉ: A mennyei topográfia. Remeterendi és ciszterci tájszemlélet a középkorban a hagiográfiai források és a helynevek tükrében	149
VADAS ANDRÁS: Árvizek a kora újkori Magyar Királyságban. Források és lehetőségek	167
Köszönetnyilvánítás	195
A szerzőkről	197

Table of contents

ISTVÁN DRASKÓCZY – BALÁZS NAGY: <i>Foreword</i>	9
<i>Abbreviations</i>	11
JUDIT CSÁKÓ: <i>The Reign of Béla III in the Narrative Sources of the French Territories</i>	13
PÉTER JAKAB: „ <i>Filii Ursi</i> ”. <i>Power Strategies of the Orsini Family in Late Medieval Italy</i>	31
BORBÁLA KELÉNYI: <i>Dressing Virgin Mary Statues on the Basis of Two Medieval Sources and with References to Ethnographical Analogies</i>	45
GÁBOR MIKÓ: <i>The Corpus Juris Hungarici and the Charter Records of the Hungarian Legislation in the 16th Century</i>	63
BENCE PÉTERFI: <i>Contributions to the Medieval Miracles of Margaret of Hungary</i>	83
MÁRTON RÓZSA: <i>Heretics in the Alexiad</i>	107
SZILVIA SOMOGYI: <i>The Hartvik Agenda and the Canon Law</i>	121
NOÉMI GYÖNGYVÉR SZABÓ: <i>Social Connection of Benedictine Order in 14th–16th-century Hungary</i>	133
MÁTÉ URBÁN: <i>The Heavenly Topography. Landscape Perception of the Cistercians and the Hermit Orders in the Middle Ages as Reflected in Hagiographical Sources and the Place Names</i>	149
ANDRÁS VADAS: <i>Floods in the Hungarian Kingdom in Early Modern Times. Sources and Possibilities</i>	167
<i>Acknowledgements</i>	195
<i>Notes on contributors</i>	197

Rövidítésjegyzék

- ÁMTF Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963–1998.
- ASC AO Archivio Storico Capitolino, Archivio Orsini (Róma)
- ÁÚO Wenzel Gusztáv (szerk.): *Árpádkori új okmánytár*. I–XII. köt. Pest–Budapest: M. Tud. Akadémia Tört. Bizottmánya, 1860–1874.
- BEK Kt. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár (Budapest)
- Csánki Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. köt. Budapest: MTA, 1890–1913. repr. Budapest: Állami Könyvtérjesztő Vállalat, 1985.
- DRH 1301–1457. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Vera Bácskai (szerk.): *Decreta regni Hungariae 1301–1457*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- DRH 1458–1490. Franciscus Döry – Georgius Bónis – Geisa Érszegi – Susanna Teke (szerk.): *Decreta regni Hungariae 1458–1490*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 19.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Gombos Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI*. I–IV. köt. Budapest: Szent István Akadémia, 1937–1943. repr. Budapest: Nap Kiadó, 2005–2011.
- Erd. Okm. Jakó Zsigmond (szerk.) – Hegyi Géza – W. Kovács András (közreműk.): *Codex Diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transylvanas illustrantia*. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–III. köt. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 46.) Budapest: MOL, 1997–2008.
- Fejér Georgius Fejér (szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. köt. Buda: Typis Typogr. Regia Universitatis Ungaricae, 1829–1844.
- KmJkv Jakó Zsigmond (szerk.): *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* (1289–1556). I–II. köt. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.

- KMTL Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.
- MaMúL Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. I–XI. köt. Budapest: Balassi Kiadó, 2003–2011.
- MGH SS Ottavio Clavuot – Hartmut Hoffmann – Oswald Holder-Egger – Walter Koller – Felix Liebermann – Christian Lohmer – Klaus Naß – August Nitschke – Reinhold Pauli – Georg Heinrich Pertz – Franz-Josef Schmale – Irene Schmale-Ott – Martina Stratmann – Georg Waitz – Wilhelm Wattenbach (szerk.): *Monumenta Germaniae historica. Scriptores*. I–XXXIX. köt. Hannovera–Lipsia: Impensis bibliopolii (aulici) Hahniani, 1826–2009.
- MOL Magyar Országos Levéltár (Budapest)
- MOL DF Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- MOL DL Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár
- Mon. Vat. Ipolyi Arnold – Fraknói Vilmos – Pór Antal – Fejérfataky László (szerk.): *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. I–IX. köt. Budapest: [k. n.], 1884–1909. repr. Budapest: METEM, 2000–2001.
- OSzK Kt. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (Budapest)
- PL Jacques-Paul Migne (szerk.): *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. 1–221. köt. Lutetiae Parisiorum: Garnier, 1844–1865.
- PRT Erdélyi László – Sörös Pongrácz (szerk.): *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. I–XII/B köt. Budapest: Szent-Benedek-Rend, 1902–1916.
- Zichy Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Döry Ferenc – Lukcsics Pál (szerk.): *Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára*. I–XII. köt. Pest–Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1871–1931.
- ZsO Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár*. I–XI. köt. (1387–1424) (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49.) Budapest: Akadémiai Kiadó – Magyar Országos Levéltár, 1951–2009.

KELÉNYI BORBÁLA

Az öltöztetős Madonna

KÉT KÉSŐ KÖZÉPKORI FORRÁS ALAPJÁN,
KITEKINTÉSSEL A NÉPRAJZI PÁRHUZAMOKRA

TANULMÁNYOM KÉT KÉSŐ középkori írott forrás alapján az öltöztetős Madonna szokásának korai megjelenésével foglalkozik. A korabeli végrendeletekben az egyházi adományok között olyan adatokat találtam, amelyek – Magyarországon a barokk korban elterjedtté vált – öltöztetős Madonna szokásának hagyományával hozhatók összefüggésbe, ami később a jezsuitáknál kapott jelentős szerepet.¹ Bár ez a szokás leginkább néprajzi példákból vált ismertté, jelentőségére az is felhívja a figyelmet, hogy jóval korábban, a trienti zsinat nyomán maga a pápa külön is foglalkozott vele.²

A források

Az első forrás – amely az öltöztetős Madonnával kapcsolatos, keszthelyi ferences kolostornak tett adományt említi – Gersei Pető Miklós egykori zalai ispán özvegyének, Margitnak 1503-ban készült végrendelete, amely két oklevélben is fennmaradt. Az egyik a zalai konvent által átírt testamentum,³ amelyben a konvent kiküldötte előtt,

¹ Soós Katalin: *Egy 18. századi öltöztetős Madonna és ruhájának restaurálása*. Szakdolgozat. Budapest: Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1980. 6. (A kéziratot az Iparművészeti Múzeum könyvtárában használtam.)

² VIII. Orbán 1642. március 15-én kelt konstitúciójában összefoglalta a trienti zsinat rendelkezéseit. Hangsúlyozta az egyház régebbi elvét: csak olyan ábrázolásoknak van helye a nyilvános tiszteletre kihelyezett képeknél és szobroknál, amelyek az egyházban szokásos ábrázolással összhangban vannak. A hagyományos öltöztetési szokásoktól nem szabad eltérni. Az 1642. július 26-án kelt brevéjében a képek és szobrok öltöztetésének kérdését szabályozta. A hagyománytól eltérő ruhák használatát megtiltotta. Különösen egyes szerzetesrendek újabb gyakorlata ellen szólt, akik saját rendi ruhájukba öltöztették Jézust, Máriát és a szenteket. Egyes nemzetek (franciák, spanyolok) saját nemzeti viseletükben ábrázolták őket. Szerinte az egyháznak a történeti igazságot kell bemutatnia. Dám Ince: *A „Hordozó Mária” valláséleti szerepe a Mátraalján*. (A Magyar Katolikus Néprajz Kiadványai, B/1.) Gyöngyös: A Magyar Barát Kiadása, 1944. 41–45.

³ MOL DL 93 704.

keszthelyi házában, betegágyán fekvé közölte végakarátát. Ez a Festetics család levéltárában maradt fenn egy 1503 és 1523 közötti másolatban. A másik egy olyan fogalmazvány – szintén a Festetics család levéltárából –, amely némileg módosult a zalai konvent által lejegyzett szöveghez képest.⁴

Gersei Pető Miklós feleségéről vajmi keveset tudunk.⁵ Engel Pál genealógiája csak Miklós első feleségét, Papdi Dorottyát jelöli.⁶ Második feleségét, Margitot először 1499-ben említették hitveseként, amikor a zalai konvent a keszthelyi házában betegen fekvő Gersei Pető Miklós kérésére egy Pongrác nevű szerzetest küldött ki, aki előtt a beteg ügyvédeket vallott.⁷ Miklóst, akit 1500-ban már csak néhaiként említenek, Mátyás halála után II. Ulászló hívei között találjuk, unokatestvérével, Jánossal együtt.⁸ Horváth Richárd megállapítása szerint Gersei Pető Jánost nem említik a bandériális urak közt, csak az 1502-es és 1505-ös rákosi országgyűlésen sorolják a bárók közé.⁹ Miklóst II. Ulászló újra zalai ispánná nevezte ki,¹⁰ e tisztség viselőjének mondja utolsó

⁴ MOL DL 93 710. A végrendelet egyes részleteit említi: Bilkei Irén: A zalai köznemesség tárgyi kultúrája, életmódja a 16. századi hiteleshelyi oklevelek alapján. *Levéltári Szemle* 52, No. 1 (2002): 10–22.

⁵ Margit asszony végrendelet-fogalmazványában végakarata végrehajtóiként Bátor Györgyöt, Pető Jánost és Györgyöt, Butkai Pétert, édestestvérét Simont és Pető György feleségét, Butkai Katalint nevezi meg. Bátor György lovászmester a mohácsi csatában vesztette életét, felesége Gergelylaci Buzlai Katalin volt. Pető György és János Miklós unokatestvérei voltak. Butkai Katalin korábban Bucloi Buzlai Balázs feleségeként ismert, Pető Györgynek Katalin második felesége volt. Butkai Péter királyi tárnok volt, Butkai Katalin testvére. (Valószínűleg ebben a körben keresendő Margit családja is; ennél pontosabban egyelőre nem határozható meg Margit asszony családi háttere.) Engel Pál: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia.* CD-ROM. Budapest: Arcanum Adatbázis Kft., 2001. Buzlai (bucloi); Gútkeled nem 1. Rakamazi ág, 6. tábla: Bátor (ecsed); Gútkeled nem 5. Sárvarmonostori ág, 4. tábla: Butkai; Nádasd nem, 3. tábla: Pető (gersei).

⁶ Engel Pál: *Magyar középkori adattár i. m.* Nádasd nem, 3. tábla: Pető (gersei).

⁷ MOL DL 93 678.

⁸ Miklós királyi lovász- és pohárnokmester volt, János ajtónálló mester. Engel Pál: *Magyar középkori adattár i. m.* Nádasd nem, 3. tábla: Pető (gersei); Szatlóczi Gábor: *A Tátika vár históriája. A Gersei Pethő család és tátikai váruradalmuk története.* Zalaszentő: [Zalaszentő] Önkormányzat, 2002. 74.; Szatlóczi Gábor (szerk.): *Zala megye archontológiai és genealógiai adattára, 13–16. század.* CD-ROM. Budapest – Keszthely: Arcanum Adatbázis Kft., 2004. III. Nemesi genealógia: Gersei Pethő család: Miklós: László I. fia (1437–1499).; Neumann Tibor: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). Első közlemény. *Századok* 144, No. 2 (2010): 348.; Uő: Második közlemény. *Századok* 145, No. 2 (2011): 308., 329.

⁹ Horváth Richárd: Romantikus história vagy tudományos várkutatás? [Recenzió: Szatlóczi Gábor: *A rezi vár históriája. A rezi váruradalomtörténete. Rezi: Rezi község önkormányzata, 2000.*]. *Fons* 8, No. 3 (2001): 421.

¹⁰ 1459-ben már volt zalai és vasi ispán (*Zala megye adattára i. m.* III. Nemesi genealógia: Gersei Pető család: Miklós: László I. fia [1437–1499]), ill. vasi ispán 1461-ben Gersei Pető Györggyel. Reiszig Ede: *A Kanizsaiak a 15. században.* 2. közlemény. *Turul* 55, No. 3–4 (1941): 72.; Szatlóczi Gábor: *A Tátika vár históriája i. m.* 80.

ismert említése is (1494. november 4.),¹¹ később nem találkozunk vele.¹² Bilkei Irén szerint viszont Gersei Pető Margit családja még 1503-ban is a bárók közé számított.¹³

Rezi és Tátika vára a Gersei Petők birtoka volt. A rezi uradalmat, amelyhez Keszthely is tartozott,¹⁴ 1427-ben szerezték meg.¹⁵ Mivel a család 1440-ben I. Ulászló pártján állt, Erzsébet királyné a kolostort elvette tőlük, majd 1441-ben párthívei megtámadták, és kifosztották. 1532-ben, amikor Szulejmán hadai Kőszeg irányában Bécs felé indultak, a keszthelyi atyák felvitték vagyonukat a Gersei Pető család tátikai várába, azonban ez sem bizonyult biztos őrzőhelynek, ugyanis 1538. január 22-én Kecsethy Márton veszprémi püspök elfoglalta a Gersei Pető családtól Tátikát, és a kolostor értékei is hozzá kerültek.¹⁶

Gersei Pető Miklós özvegye mindkét végrendelet-változat szerint testvérére, Simonra egy kalcedon kőből készül olvasót, a medgyesi vagy aranyosmeggyesi¹⁷ kolos-

¹¹ Molnár András (szerk.): *Zala megye archontológiája 1138–2000*. (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, 2000. 247.

¹² Szatlóczi Gábor: *A Tátika vár históriája i. m.* 82.

¹³ Bilkei Irén: „Magnifica et generosa domina ...”. Nemesasszonyok a 16. századi Zalában. In: Mózer Ibo-ly (szerk.): *Női sorsok a történelemben*. (Partes Populorum Minores Alienigenae 7.) Szombathely: BDF Történelem Tanszék, 2002. 127.

¹⁴ Csánki III. 5.

¹⁵ Csánki III. 175. A várost Rezi várának tartozékaként 1360 körül kapta meg I. Lajostól a Kerekegyházi Lackfi család. A keszthelyi ferences kolostort Lackfi István (székely ispán [1367–70], horvát bán [1370–72], majd erdélyi vajda [1389–92]), alapította; az első ferencesek 1367–68-ban érkeztek Keszthelyre. Először a város szélén álló Szent Lőrinc-kápolnát akarták használatba venni, és építkezni is szerettek volna mellé, de a helyi plébános, András ezt ellenezte, és a pápához fellebbezett. Így új egyházat építettek a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, mely a hagyomány szerint 1386-ban lett kész. Mikor 1397. február 27-én a kolostor alapítóját Kőrösudvarhelyen Zsigmond hívei felkoncolták, holttestét a keszthelyi ferences templomban temették el, síremlékét pedig a templom falába helyezték. Miután a birtokot elvették a Lackfiaktól, királyi tulajdon lett, majd az Albeni családé, végül 1427-től a Gersei Petők birtokába került. Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I–II. köt. Budapest: MTA, 1922–1924. I. 186.

¹⁶ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története i. m.* I. 187. 1554-ben a török elfoglalta Kaposvárt és Korotna várát, ezért a szerzetesek elmenekültek Keszthelyről, a kolostorból pedig 1569-ben erődítés lett. Ugyan a ferencesek a 17. században már vissza akartak térni, de csak 1723-ban sikerült. II. József 1788-ban oszlatta fel a rendet, a kolostort pedig végleg 1799-ben üritették ki. Később a premontreieké lett, jelenleg Keszthely plébániatemploma. Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története i. m.* I. 188.; Szabó György Piusz: *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez*. Budapest: Budapesti Hírlap Nyomda, 1921. 286–287.; Romhányi Beatrix (szerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. CD-ROM. Budapest: Arcanum Adatbázis Kft., [2007].

¹⁷ A medgyesi (Szászöld) obszerváns ferences kolostort Romhányi szerint 1444-ben alapította Medgyes városa. Karácsonyi szerint 1500-ban. L. Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története i. m.* II. 116.; Romhányi Beatrix (szerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok i. m.*; Adrian Andrei Rusu (főszerk.): *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*. Cluj-Napoca: Presa Universitară, 2000. 169–170. Az itteni begina kolostort 1525-ben említik. Az aranyosmeggyesi

torra pedig egy korall olvasót hagyott, hogy azt Szűz Mária nyakába akasszák, azzal a kívánsággal, hogy ha ez nem lenne lehetséges, akkor adják el, és a bevételt lelki üdvére használják fel. Az özvegy egy másik gyöngyházolvasót a keszthelyi Szűz Mária kolostorra úgy hagyományozott, hogy azt ugyanezen kolostor Krisztus szobrának nyakába akasszák. Sőt, ezen felül még egy fátylat is adományozott, hogy azt Szűz Mária fejére helyezték.¹⁸ A végrendeletben még számos, egyéb, világi tárgyat hagyott a keszthelyi kolostornak, de azoknál is pontosan meghatározta, hogy mit kell tenni velük: általában eladásukat írta elő, hogy valamilyen liturgikus tárgyat vegyenek belőle, vagy valamilyen liturgikus tárggyá való átalakításukat kérte. Egy övből kazulát készíttetett, vállkendők számára két drágakőből készült pártát, aranygyűrűjét és kis násfa csatot tok (edificia) készítésére szánta, fülbevalóját el kellett adni és abból misézni. Öt kárpitot hagyott, hogy azt az oltár elé helyezték. Ezen felül a kolostor még kapott négy lovat szekérrel, illetve az egyházi munkákra 69 forintot. Egyes szerzeteseket pénzzel külön-külön is megadományozott. Számos tárgyat, birtokot is testált a célból, hogy

(meggyesaljai, Szatmár m.) obszerváns ferences kolostort a Medgyesi Mórocz család alapította 1492 előtt. Először a rend 1516-os jegyzékében szerepelt. 1535-ben 17 szerzetes lakott a kolostorban. 1556-ban idehozták a ferencesek a közgyűlések tartásához szükséges edényeket és felszereléseket. 1563-ban még működött a kolostor, azonban 1565-ben a közeli harcok miatt el kellett hagyni. A templom romjai a település keleti részén még álltak 1764-ben. (Romhányi Beatrix [szerk.]: *Kolostorok és társaskáptalanok i. m.*; Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története i. m.* II. 118.; Adrian Andrei Rusu: *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania i. m.* 170–171.) – Ismert az a tény is, hogy az aranyosmeggyesi Meggyesi István hagyatékáért pereskedő Perényi János és Bátori István mellett Kusalyi Jakcs Ferenc is fellépett – sikertelenül –, ami még inkább az aranyosmeggyesi kolostorral való azonosítást valószínűsíti. Horváth Richárd: Az ecsedi Bátoriak várbirtokai a kései középkorban. *Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle* 44. No. 1 (2009): 319–320. Az előbb említett Kusalyi Jakcs Ferenc felesége pedig nem volt más, mint Gersei Pető Miklós lánya, Anna. Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990. I. No. 3134., No. 3135. (MOL DL 36 405.). Gersei Pető Anna Kusalyi Jakcs Ferenc második felesége volt. Engel Pál: *Magyar középkori adattár i. m.* Jakcs(i) (kusalyi), 2. tábla. Kusalyi Jakcs Ferenc Péter fia volt, aki István főkincstartó fának, Lászlónak volt a fia. Emódi Tamás: A Kusalyi Jakcsok származása és címeres emlékei. *Turul* 69, No. 3–4 (1996): 63.

¹⁸ „Item unum legibulum vulgo kachadonŷa dicto Simoni fratri suo legasset. Item consimiliter unum legibulum vulgo clarisolwaso ad claustrum de Megyes legasset ita [tamen ---], legibulum ad collum Beate Marie Virginis [in] eodem clauastro imponatur. Si autem illuc mittere non possunt, iidem executores vendant et pro salute anime sue exponatur. Item unum legibulum vulgo gyenghazolwaso ad claustrum Beate Marie Virginis legasset, ut ibidem ad collum Christi imponatur. Item vulgo fathŷol legasset ad claustrum Beate Marie Virginis, ut in dicta ecclesia ad caput Beate Marie Virginis imponatur.” – MOL DL 93 704. – „Item unum legibulum kachadonia lego Symoni fratri meo. Item unum legibulum vulgo clarisolwaso lego ad claustrum de Megŷes, ita tamen in dicto clauastro ad collum Beate Marie Virginis imponatur. Si autem illac mittere non possunt, extunc vendant et pro salute anime mee exponatur. Item legibulum vulgo gendhazolwaso lego ad claustrum Ketzthel ita, ut collum effigiei Christi imponatur. Item vulgo fathŷol lego ad claustrum Beate Virginis Marie ita, ut in dicto clauastro ad caput Beate Marie Virginis ponant.” – MOL DL 93 710. (A szövegek átírásában köszönöm Prof. Dr. Érszegi Géza segítségét.)

azt adják el, és fordítsák lelki üdvére. Margit asszony adományait egy másik forrás¹⁹ is bizonyítja: a keszthelyi templom 1510 és 1520 között készült adományjegyzékében említik, hogy Pető Miklós felesége még életében 27 forintot, a halála utáni időkre pedig 20 forintot hagyományozott. A medgyesi vagy aranyosmeggyesi kolostorról a végrendeletben nem esik több szó. Az egyházi adományokon túl hozzá közel álló rokonok (édesanyja és testvére, Simon) és személyek, valamint szolgálók és a végrendelet végrehajtói is részesültek Margit hagyatékából.

A másik forrás Hédervári Katalintól származik, aki Hédervári Miklós és Henning Orsolya gyermeke volt, testvérei pedig Lőrinc (+1492) és Ferenc (1485–1531).²⁰ Katalint 1485–1519 között említik források.²¹ Katalin apja, Hédervári Miklós még gyermek volt édesapja halálakor. 1466-ban, 1467-ben, 1468-ban, majd 1471-ben is asztalnokmesteri tisztségben tűnik fel a forrásokban. Bátyja, Imre halála után, 1481-ben Miklós lett a nádori ág egyetlen felnőtt férfi tagja. I. Mátyás halálakor Korvin János mellett állt, de később Miksához pártolt. 1492-ben Miklóst és két fiát, Lőrincet és Ferencet II. Ulászló is beiktatta birtokaikba. Valószínűleg nem sokkal ezután halt meg, mivel felesége, Orsolya 1493-ban már özvegyként tűnik fel. Leánya, Katalin ekkor már Rozgonyi István – Rozgonyi János és Modrar Margit fia – felesége volt.²² István 1523-ban halt meg, feleségei: Bebek Dorottya, Hédervári Katalin, Mesztegnyői Szerecsen Krisztina voltak. Négy gyermeke született: a második feleségétől János, Péter és Kata – aki Bátori András felesége lett –, a harmadiktól szintén egy Kata nevű lány.²³ A Hédervári-

¹⁹ MOL DL 94 048.

²⁰ Jajcai, nándorfehérvári bán, akinek első felesége Csáki Borbála, második Rokonoki Dorottya volt. Engel Pál: *Magyar középkori adattár i. m.* Héder nem, 3. tábla: Hédervári (nádori ág).

²¹ Engel Pál: *Magyar középkori adattár i. m.* Héder nem, 3. tábla: Hédervári (nádori ág).

²² Radvánszky Béla – Závodszy Levente (szerk.): *A Héderváry-család oklevéltára*. I–II. köt. Budapest: MTA, 1909–1922. II. XLIV–XLVI. – C. Tóth Norbert szerint csak 1500-tól mutatható ki bizonyosan a házasságuk, mivel ebben az évben említik őket először oklevélben házasként. C. Tóth Norbert: *Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban*. A Bátori család ecsedi ágának tagjai, 1377–1541. *Szabolcs–Szatmár–Bereg Szemle* 44, No. 1 (2009): 29.; Radvánszky Béla – Závodszy Levente: *A Héderváry-család i. m.* I. 490.

²³ Engel Pál: *Magyar középkori adattár i. m.* Bászty nem, 3. tábla: Rozgonyi (Miklós ága, folyt.) Nagy szerint Rozgonyi János feleségei: Bánfi Dorottya, Pető Dorottya. Rozgonyi István feleségei: Hédervári Katalin, Szerecsen Krisztina, Enyingi Török Orsolya. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–VIII. köt. Pest: Friebeisz István–Ráth Mór, 1857–1868. repr. Budapest: Helikon Kiadó, 1987–1988. V. 788.; C. Tóth Norbert Rozgonyi István és Hédervári Katalin öt gyermekéről tud. C. Tóth Norbert: *Ki kicsoda i. m.* 29. – Keresztes Kálmán szerint Rozgonyi Istvánnak egy fia, Péter és három lánya, Ágnes, Dorottya és Kata született első feleségétől, a másodiktól, Krisztinától szintén volt egy Kata nevű lánya (1523–1525), akit néhányan a másik Katával kevernek össze, mivel Bátori Andrásné hol Hédervári Katalintól, hol Szerecsen Krisztinától származtatják. A források azonban világossá teszik, hogy Istvánnak két Kata nevű lánya volt, és hogy ezek közül az idősebb, az első feleségtől származó, Bátori Andrásnak ment férjhez. Bátori Andrásné Rozgonyi Kata – aki még 1533-ban is élt, és csak 1551-ben említik néhaiként – kétségtelenül a nagy Rozgonyi-család utolsó sarja, miután húga, Kata már 1525 után eltűnik a forrásokból, és a Rozgonyi-örökség is kizá-

gyermek, Ferenc és Katalin egymás között szerződésekkel biztosították, hogyha az egyik család kihalna, akkor a másik örököljön mindent.²⁴

A varannói (Zemplén m.) ferences kolostort a Rozgonyi család akkor építette, amikor Csicsva várát (Zemplén m.) szerezte meg. Védőszentje Szűz Mária lett. 1413-ban Rozgonyi György és István mint királyi kardhordók jártak Itáliában Zsigmonddal, és XXIII. János pápától nagy búcsúengedélyt, azaz hét évi búcsút szereztek a varannói egyház számára a főbb ünnepekre. A család sűrűn adományozott a kolostornak, sőt, 1490-ben egyikük a szőlője után járó tizedet is elengedte.²⁵ 1490 körül az addigra megrongálódott épületeket Rozgonyi Rajnald helyreállíttatta.²⁶ A templom Rákóczi András által alapított Szent Anna-oltárának Rozgonyi István 1490-ben egy telket adott Varannón,²⁷ 1519-ben pedig Rozgonyi Istvánné, Hédervári Katalin adománya gazdagította a kolostort. Újfalusi Kis Miklós 1510 körül Rozgonyi Istvánnak 400 forintot adott kölcsön, cserébe zálogul megkapta Varannó közelében Sókút és Zamutó falvakat (Zemplén m.). Halálos ágyán 100 forintot elengedett, 300-at pedig a varannóiaknak hagyott azzal, hogy amíg azt meg nem kapják, övék a két falu. 1520 után Rozgonyi István kifizette a 300 forintot (valamivel többet is), ezért Segesdi János, az egri érkanonok, Antal provinciális nevében visszaadta a falvakat, és a dávidvágási plébános, Widerzech Antal jelenlétében elismerte, hogy a 300 forintot a ferencesek megkapták. 1550 táján a szerzetesek elhagyták a kolostort, Csicsva ura pedig lutheránus lett. A 17. században Varannó a katolikus Drugeth család kezére került, akik 1673-ban a plébánia-templomot és a roskadozó kolostort a pálosoknak adták.²⁸

Rozgonyi Istvánné Hédervári Katalin 1519 tavaszán halt meg,²⁹ miután Varannón végrendelezett. Testamentuma két változatban maradt fenn. A végrendelet megpecsételt példányát³⁰ a Magyar Kamara Archivumában őrizték. Ezt és közjegyző által hitelesített átiratát (benne a végakarat szövegét), amely majdnem két hónappal a végrendelet kelte után készült, a *Héderváry okmánytár* közölte.³¹ Eszerint Varannón Dávidvágási Wyderzak Antal közjegyző Rozgonyi István kérésére hiteles formába írta át boldogult felesége, néhai Hédervári Katalin végrendeletét. Rozgonyi István azt is kieszközölte, hogy birtokai nagy részét Batori Andrásra irathassa, nehogy a koronára

rólágosan a Batoriak kezébe kerül. Keresztes Kálmán: *A Rozgonyiak. Turul* 40, No. 1 (1926): 27.; C. Tóth Norbert: *Ki kicsoda i. m.* 47. – Ezt az idősebb Katát 1505-ben említik először. C. Tóth Norbert: *Ki kicsoda i. m.* 29.

²⁴ Radvánszky Béla – Závodszy Levente (szerk.): *A Héderváry-család i. m.* II. XLVII.

²⁵ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendje i. m.* I. 287.

²⁶ Romhányi Beatrix (szerk.): *Kolostorok és társaskáptalanok i. m.*; Reiszig Ede: *Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város.* (Magyarország vármegyéi és városai) [Budapest]: Apollo, [s. d.] 519.

²⁷ Reiszig Ede: *Zemplén vármegye i. m.* 519.

²⁸ Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendje i. m.* I. 288.

²⁹ Radvánszky Béla – Závodszy Levente: *A Héderváry-család i. m.* II. L.

³⁰ MOL DL 23 166. A szöveg alá nyomott pecsétnek ma már csupán a nyoma látszik.

³¹ MOL DL 23 167. Radvánszky Béla – Závodszy Levente: *A Héderváry-család i. m.* I. 564–568.

szálljon a családi vagyon.³² Hédervári Katalin végrendeletében gazdagon megadományozta a varannói kolostort és annak Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére szentelt kápolnáját.³³ Két korall olvasója közül a jobbat azzal a kéréssel adta át, hogy azt a kápolna Szűz Mária képének nyakába helyezték.³⁴ Egy tunikát is adott, hogy abból kazulát készítsenek, egy subából pedig kappát. Egy másik tunikából palástot vagy oltárterítőt készítettett, egy újabb tunikáról pedig meghagyta, hogy kazulát, palástot vagy oltáröltözőt készítsenek belőle szükség szerint. Ezüsttárgyaiból kelyhet, aranytárgyaiból pedig kis keresztet csináltatott. Ezen kívül még a varannói parochiális egyházat és a homonnai ferences szerzeteseket is megadományozta. Lánya, Rozgonyi Katalin ekkor már Bátor András felesége volt; férje és néhány közelálló személy is az örökösök között található.

Öltöztetős Madonna-szobrok a középkori Európában

Magyarországon főként későbbi – barokk kori – példákat találunk a szokásra. Német területeken korallból vagy más anyagból készült nyaklánc vagy rózsafüzér adományozását számos példa illusztrálja már a 15. században.³⁵ Az öltöztetős szobrok eredetét a kutatók egy része az apácák díszítő tevékenységére vezeti vissza.³⁶ Mások szerint azokat a mozgatható végtagokkal rendelkező színes faszobrokat tekinthetjük előzménynek, amelyeket a húsvéti szertartások során a passiójátékokban használtak,³⁷ és hogy a valóság látszatát fokozzák, a szoborra parókat és az arcára üvegszemet illesztettek.³⁸

³² Horváth Richárd: *Az ecsedi Bátoriak várbirtokai i. m.* 321.

³³ Ferdinand Uličný: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Mihalovce: Občianske združenie Zemplínska spoločnosť, 2001. 604. a kápolnát a kolostorba helyezi.

³⁴ „Item habeo duo legibula de claris, hec lego, ut melius legibulum dent ad capellam Beate Virginis Marie, ut ad collum imaginis Beate Marie Virginis ponatur. Aliud vero legibulum lego filie mee, videlicet domine Katherine uxori Andree de Bathor.” – MOL DL 23 166. – „Item habeo duo legibula de claris, hec lego, ut melius legibulum dent ad capellam Beate Virginis Marie, ut ad collum imaginis Beate Virginis Marie ponatur. Aliud vero legibulum lego filie mee Katherine uxori Andree de Bathor.” – MOL DL 23 167.

³⁵ Hans Wentzel: *Bekleiden von Bildwerken*. In: Otto Schmitt (szerk.): *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*. I–X. Stuttgart–München: J. B. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung–Alfred Druckenmüller Verlag–Verlag C. H. Beck, 1937–2011. II. 220.

³⁶ Lengyel László: 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. In: Uő (szerk.): *Devóció és dekoráció: 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon*. (Studia Agriensia 7.) Eger: Dobó István Vármúzeum, 1987. 49.

³⁷ Manfred Koller: *Kleider machen Heilige. Über Bedeutung und Pflege bekleideter Bildwerke*. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 99, No. 1 (1996): 21.

³⁸ Verebelyi Kincső: A kegyesszobrok öltöztetése. In: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumban*. 2004. május 28 – szeptember 12. Budapest: BTM, 2004. 427.

További kutatások szerint az öltöztetés hagyománya olyan közösségi rítusra vezethető vissza, amely a rózsafüzér-társulatokhoz kötődik.³⁹

A Mária-kegyszobrok öltöztetése Európa-szerte a gótika idején terjedt el,⁴⁰ amely szokásról csak szórványadataink vannak, és főleg uralkodócsaládokkal kapcsolatban említik.⁴¹ Ilyen például Habsburg Ágnes királyné 1296-ban viselt esküvői ruhája, amelyet a sarneni kolostornak adományozott.⁴² A luccai Volto Santo nevű feszületet már a 13. században díszes ruhákba öltöztették körmenetek alkalmával.⁴³ A 14. században az aacheni dóm Mária szobrának már több koronája volt; számára adományozta 1475-ben Yorki Margit – akinek 1468-ban volt az esküvője Merész Károllyal – a menyasszonyi koronáját.⁴⁴ A nücheli kis, 6 cm magas elefántcsont Mária-szobrocska (szintén a 14. századból) szintén ruhát visel. Hozzá tartozó kegyeszobor nélkül maradt meg a halberstadti dóm múzeumában egy 14. századi Mária-palást. Ekkor már Itáliában is számos szobrot valószínűleg öltöztettek, de ezek ruhái nem ismertek.⁴⁵ Ebben az időszakban a Hanza-városok (Lübeck, Stralsund) Mária-szobrainak már olyan értékes viseletei voltak, amelyeket külön őrizni kellett. Az öltözetek finom kelmékből készített palástokból és fátylaktól, illetve ékszerekből (nyaklánc, gyűrű) álltak. A regensburgi búcsú 1519-ben készült, fametszeten való ábrázolásakor az anyja kezében levő gyermek Jézust egy textilnek látszó köpenyben ábrázolták, ami utalhat a szobor öltöztetésére.⁴⁶ A díszes viseleti darabokkal azt a pompát akarták érzékeltetni, amely Krisztus király környezetét égen és földön megillette, és ebben a pompában Szűz Mária is osztozott – aki a középkorra már nemcsak az ég szolgálóleánya, hanem a királyok királyának édesanyjaként királynő is. A kegyeszobrokat a már említett viseleti darabokon kívül koronával is ékesítették. Az öltözékekkel a mennyei hatalmat fejezték ki, az ábrázolással a tisztelet tárgyának testi valóságát, de alkalmas volt az öltözékek adományozójának reprezentációjára is. A kegytárgy értéke miatt a liturgia eszköztárának részévé vált, a vallási és művészeti gyakorlatban pedig a reprezentáció és a figurális megformálás eszköze lett.⁴⁷

A középkorban a korona, az ékszerek és az öltözék Máriáé és Jézusé volt, a trienti zsinat után a kegyeszobor kitüntettségének jelévé vált.⁴⁸ A Mária-kegyhelyek több-

³⁹ Füvessy Anikó: A nagyiváni öltöztetés Madonna. *Ethnographia* 116, No. 1 (2005): 36.

⁴⁰ Manfred Koller: Kleider machen Heilige i. m. 24.

⁴¹ Lengyel László: 18. és 19. századi kolostormunkák i. m. 49. A korabeli ruhák közül is kevés maradt fenn, mivel azokat folyamatosan megújították. Hans Wentzel: Bekleiden von Bildwerken i. m. 219.

⁴² Hans Wentzel: Bekleiden von Bildwerken i. m. 220.

⁴³ Török József: A képtisztelet története. In: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország* i. m. 25.

⁴⁴ Verebélyi Kincső: A kegyeszobrok öltöztetése i. m. 427.

⁴⁵ Hans Wentzel: Bekleiden von Bildwerken i. m. 221–222.

⁴⁶ Manfred Koller: Kleider machen Heilige i. m. 24–25.

⁴⁷ Verebélyi Kincső: A kegyeszobrok öltöztetése i. m. 427.

⁴⁸ Verebélyi Kincső: A kegyeszobrok öltöztetése i. m. 428.

sége ereklyék hiányában a Szent Szűz csodatevő képe vagy szobra körül jött létre.⁴⁹ A barokk korban, amikor a középkori eredetű zarándokhelyek kultusza ismét felvirágzott, a kegykép akkor minősült különösen értékesnek, ha eredete régi korokra volt visszavezethető. A kultusz központja Szűz Mária csodatevő képe vagy szobra lett, amelyhez a szoboröltöztetés is kapcsolódott. A kegykép vagy szobor csodatevő ereje az imádságok meghallgatása révén búcsújáróhelyek létrejöttét idézte elő, ami sokszor a középkori eredetű, nagy nemzetközi vonzáskörzettel bíró zarándokhelyek kultuszának hanyatlásához és az újabb, regionális jelentőségű kegyhelyek számának növekedéséhez kapcsolódott. Ausztriában például nem ismert a gótikus eredetű kegyszobrok öltöztetésének folytatása.⁵⁰

Kitekintés: kora újkori példák és néprajzi vonatkozások

Bár a Mária-szobrok öltöztetése – mint azt az említett példák is tanúsítják – már a középkori Magyarországon megjelent, de általánossá csak a barokk korban, a török kiűzése után vált.⁵¹ Leggyakrabban uralkodók és előkelő nemesi és főnemesi családok adományoztak ruhákat. Szokás volt menyasszonyi ruhát ajándékozni a kegyhelyeknek, mint ahogy korábban I. Lajos és felesége nászruháját Mariazellre hagyta.⁵² A mariazei, fából faragott, román stílusú Madonna-szobrot, amelyet 1300 körül készítették,⁵³ a 16. század második felétől kezdték el felruházni.⁵⁴ A 15. századi pozsonyi és soproni végrendeletek tanúsága szerint ekkor már a magyar zarándokoknak is kedvelt úti célja volt Mariazell.⁵⁵ Egy 1520 körüli zarándokjelvény és egy 1610-es mariazei gyónócédula alapján már a 16. században öltöztették a kegyszobrot. Ez ekkor már olyan hagyománynak számított, ami azóta is megmaradt.⁵⁶ Az ide való zarándoklat 17–18. századi népszerűségét Tüskés Gábor és Knapp Éva igazolta számos adattal.⁵⁷ II. Lajos és Mária királyné esküvői öltözkét adományozta a mariazei zarándoktemp-

⁴⁹ Cukovits Enikő: Zarándoklatok a középkori Európában. In: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország i. m.* 16.

⁵⁰ Mansfred Koller: *Kleider machen Heilige i. m.* 28.

⁵¹ Lantosné Imre Mária: Öltöztetős Mária-szobrok Magyarországon. In: memorian Bálint Sándor. In: Lovik Sándor – Horváth Pál (szerk.): *Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon*. (Vallástudományi tanulmányok 3.) Budapest: MTA Filozófiai Intézet, 1990. 50.

⁵² Diós István: Öltöztetős Mária. In: Uő (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. I–XIII. köt. Budapest: Szent István Társulat, 1993–2008. X. 300.

⁵³ Verebélyi Kincső: A kegyszobrok öltöztetése i. m. 426.

⁵⁴ Lantosné Imre Mária: Öltöztetős Mária szobrok i. m. 49.

⁵⁵ Serfőző Szabolcs: „Vera effigies”. A mariazei kegyszobor másolatai Magyarországon. *Ars Hungarica* 33, No. 2 (2005): 258.

⁵⁶ Serfőző Szabolcs: „Vera effigies” i. m. 262.

⁵⁷ Tüskés Gábor – Knapp Éva: Mariazell és a magyarországi zarándoklatok a 17–18. században. In: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország i. m.* 84–92.

lomnak, amely ma a Magyar Nemzeti Múzeumban található.⁵⁸ A 18. század közepére már körülbelül 50 ruhája volt a szobornak.⁵⁹ Számos magyar főnemes kápolnát is alapított Mariazellben.⁶⁰ II. Ferdinánd alatt a kegyhely a „centralizált és harcosan katolikus uralkodói politika jelképe lett”,⁶¹ III. Ferdinánd idejére a Mária-szobor Magna Mater Austriae-vé vált.⁶² 1786-ban II. József megtiltotta öltöztetését és koronázását, 1793-ban pedig Bécsben 5190 forintért elárvereztette több mint 50 ruháját. 1797. április 22-én I. Ferenc újra engedélyezte a szobor öltöztetését és koronázását, ami május 15-én, ünnepélyes keretek között történt meg újra, 1798-ban pedig Mária Erzsébet – II. József húga – tett adományokat,⁶³ két lánytestvérével – Mária Amáliával és Mária Karolinával – együtt.⁶⁴ A 18. század végére hat arany és kilenc ezüst koronája volt a szobornak, amelyek azóta megsemmisültek.⁶⁵ A mariazei oltárnak illetve szobornak számos magyarországi másolata ismeretes; ezek közül néhány öltöztetéséről adatok is maradtak fenn. A soproni Szent Mihály-templom Mária-szobrát először Sárkány Miklósné öltöztette fel 1676-ban, arannyal átszőtt menyasszonyi ruhájából készíttette díszes köntöst.⁶⁶ A Pozsony-mélyúti kegyhelyen apácák öltöztetik Mária ülő kegy-szobrát.⁶⁷ A kápolnát Georg Lauer mann pozsonyi polgár építtette 1713-ban, majd remeték gondjaira bízta, akik a mariazei szobor másolatát állították fel itt. Pozsonyban a Szent László-ispotály templomában az 1755-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a főoltáron állt a mariazei szobor másolata. Gazdag ruhatáráról főként nők gondoskodtak. A templom leltárában 30 ruhadarabról van adat, melyek színei változatosak, például egy fekete ruhát vörössel hímzett virágok díszítettek.⁶⁸ A Tihanyban található Celli-oltár Mária-szobra 1762-ben készült el. (Az eredeti szobor elveszett, a jelenle-

⁵⁸ F. Dózsa Katalin: II. Lajos és Mária királyné öltözéke. In: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország i. m.* 371–374.

⁵⁹ Diós István: Mariazell. In: Uő (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon i. m.* VIII. 712.

⁶⁰ A példákat I. Galavics Géza: Magyar főurak és a mariazei bazilika magyar kápolnái. In: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország i. m.* 93–112.; Galavics Géza: A mariazei kegyoltár és Esterházy Pál. In: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország i. m.* 113–124.

⁶¹ Galavics Géza: Magyar főurak és a mariazei bazilika i. m. 94.

⁶² Christian Stademann: A Habsburgok Mariazellben. In: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország i. m.* 177.

⁶³ Verebélyi Kincső: A kegyszobrok öltöztetése i. m. 429.

⁶⁴ Christian Stademann: A Habsburgok Mariazellben i. m. 181.

⁶⁵ Verebélyi Kincső: A kegyszobrok öltöztetése i. m. 429.

⁶⁶ Bálint Sándor: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből.* [Budapest:] Veritas, [1944]. 171.

⁶⁷ Liszka József: Egy öltöztetős Szűz Mária-szobor a komáromi Szent András-templomban. In: Uő (szerk.): *Két Duna keríti... Tanulmányok a Csallóköz néprajzához.* (Csallóközi Kiskönyvtár) Pozsony: Kalligram Kiadó, 2005. 212.

⁶⁸ Martin Čičo: A mariazei Szűzanya tisztelet Pozsonyban. In: Farbak Péter – Serfőző Szabolcs (szerk.): *Mariazell és Magyarország i. m.* 217–219.

gi pedig 1889-ben a tiroli St. Ulrichban készült.) Vajda Sámuel 1760-ban a dömölki bencés apátságnál betöltött jószágkormányzói megbízatás után került a tihanyi apáti székbe (1761–1787), az oltár állítása és a kultusz meghonosítása az ő tevékenységéhez köthető.⁶⁹ Számadáskönyve alapján nem egyértelmű, hogy honnan került Tihanyba a szobor, azaz a celldömölkit másolták-e, vagy Mariazellből szereztek be egy másolatot. Az oltár még nem volt teljesen kész, amikor az apát már öltözetet csináltatott a szobor számára.⁷⁰ A kolostor II. József ideje alatti felszámolásakor készült leltárának egyik tétele a legutolsó, a mellékoltáron álló Mária-kegyszobor, amely minden bizonnyal öltöztethető volta miatt került az összeírásába.⁷¹

Ami a Mariazelltől független, korábbi példákat illeti, az érsekújvári kegyképnél gyógyult meg 1646-ban Batthyányi Borbálának, Forgách Zsigmond özvegyének egyetlen gyermeke, ezért három értékes egyházi ruhát ajánlott fel a Szűz szobrának.⁷² A hagyomány szerint a hárskúti Mária-szoborra egy rosszéletű nő varratott ruhát, amely leégett, amikor ráadták.⁷³ Csallóközcseréskőn (Pozsony m.) az 1714. évi kánoni vizitáció megemlékezik a Mária-szoborról, melyhez öt palást tartozik. Ruhatárát ma a sekrestyében őrzik.⁷⁴

Az Iparművészeti Múzeumban két öltöztető Madonna-szobrot is őriznek. Az egyik 1760 körüli, valószínűleg Ausztriából származik.⁷⁵ A szobor a még gyermek Máriát ábrázolja, és feltehetően egy kisebb közösség magánátjuttatosságát szolgálta.⁷⁶ A másik 18. századi, Ausztriából származó, festett, faragott faszobor, valószínűleg egy Piéta-ábrázolás Mária-szobra.⁷⁷ Ruhájának anyaga 1741–1751 körüli német vagy holland selyemszövet.⁷⁸ A pécsi egyházmegyében található Barátúrról (Magyarhertelend) 1864-ben 18. századi polgári viseletű Mária-szobor került elő. Az ilyen szobrok temp-

⁶⁹ Haris Andrea: *A tihanyi bencés apátság műtárgyai és mesterei a 18. században*. Doktori értekezés. Budapest: ELTE, 2007. 36. Online dokumentum: <http://doktori.btk.elte.hu/art/haris/diss.pdf> (letöltés ideje: 2011. július 6.)

⁷⁰ Haris Andrea: *A tihanyi bencés apátság* i. m. 48.

⁷¹ Haris Andrea: *A tihanyi bencés apátság* i. m. 36.

⁷² Liszka József: *Egy öltöztető Szűz Mária-szobor* i. m. 212.

⁷³ Bálint Sándor: *Sacra Hungaria* i. m. 171.

⁷⁴ Liszka József: *Egy öltöztető Szűz Mária-szobor* i. m. 212.

⁷⁵ Iparművészeti Múzeum, Kisgyűjtemények, Leltári szám: 52.3341. Soós Katalin: *Egy 18. századi öltöztető Madonna* i. m. Kiadva: Soós Katalin: *Egy 18. századi öltöztető Madonna és ruhájának restaurálása. Múzeumi Műtárgyvédőelem* 9 (1981): 129–145.; Soós Katalin: *Öltöztetett Madonna a 18. századból. A hónap műtárgya*. Budapest: Iparművészeti Múzeum, 1981.

⁷⁶ Péter Márta (szerk.): *Barokk és rokokó. Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből. Katalógus. Az európai művészet stíluskorszakai*. I–II. köt. Budapest: Iparművészeti Múzeum, 1990. I. 178–179. (Prékopa Ágnes leírása)

⁷⁷ Iparművészeti Múzeum, Kisgyűjtemények, Leltári szám: 52.3340. A két szobor képei közölve: Péter Márta: *Barokk és rokokó* i. m. II. 179.

⁷⁸ Péter Márta: *Barokk és rokokó* i. m. I. 178. (Prékopa Ágnes leírása)

lomi elhelyezését egyébként Szepessy püspök 1828–1838 között többször körlevélben tiltotta meg.⁷⁹

A Mária-szobrok öltöztetésével kapcsolatban a néprajzi szakirodalomban is számos adat található. Bár a néprajzi források jóval későbbiek a fent bemutatott két forrásnál, azért indokolt kissé bővebb ismertetésük, mert az öltöztető Madonna hagyománya a gyakorlatban mára csak ezekből a forrásokból ismerhető meg. A népi szokások eredete – a szakirodalom szerint – feltehetően a Nyugat-Dunántúl egykori magyarlakta vidékére vezethető vissza, ugyanis az Esterházy-birtokokon volt szokás a kegyszobrokat öltöztetni (Kismarton, Boldogasszony, Loretto, Lajtaszék). Ennek a területnek a szokása hatott többek közt Celldömölkre, Röjtökmuzsajra, Jásdra, Csatkára, Andocsra, Mátraverebély-Szentkútra, Hajósrá.⁸⁰ A Szűz Máriát a gyermek Jézussal ábrázoló andocsi szobor 1520 körül készült.⁸¹ Gaál Károly szerint Andocs Loretto legkorábbi filiáléja volt. 1716-tól a ferencesek kezébe került, ezután kezdődött a szobor öltöztetése.⁸² Valódi női ruhákkal az 1760-as években kezdték öltöztetni a Mária-szobrot. 1700 körül készült a Leopold Miklós gyűjteményéből származó palást, amely valószínűleg az andocsi szoborhoz köthető. A szobor festett fából készült, karjai mozgathatók, haja eredeti női haj.⁸³ A ferences hagyományok szerint kezdetben a Mária palástokat menyasszonyi öltözetből készítették, később e célra vett anyagból. Az ajándékozási szertartás során a palástot a búcsú előestéjén Andocsra vitték, az adományozó 2–3 családtagja kíséretében a sekrestyébe vitte, ahol a plébános felszentelte. Az 1950-es évekig minden hónap első – rendszerint újholdra eső – vasárnapján öltöztették a Mária-szobrot. Az úgynevezett nagy és kis ünnepeken használt ruhák anyag szerint voltak csoportosítva. Az öltöztetést 14–16 éves lányok végezték a századfordulótól az 1930-as évekig. Amikor a legutolsó Mária-öltöztető lány férjhez ment, a szentélyt rózsaszirmokkal díszítették fel és a szobrot tiszta fehérbe öltöztették, ezután pedig egy megözevgyült asszony végezte a teendőket. Andocson az 1940-es évektől múzeumba került a körülbelül 100 darabból álló gyűjtemény.⁸⁴

Bánoson az út menti kőfeszület mellékalakjaként megjelenő Máriát öltöztetik. Dénesen nemrég égették el Szűz Mária ruháit, nehogy valaki profán célokra használja őket.⁸⁵ A dejtári Mária-szobrot (készítőjének, Fodor Ignácnak a nevét is ismerjük) az 1920-as évektől öltöztették.⁸⁶ Magánajtatosság céljából a Fejér megyei Gát köz-

⁷⁹ Füvessy Anikó: A nagyiváni öltöztető Madonna i. m. 36.

⁸⁰ Lantosné Imre Mária: Öltöztető Mária szobrok i. m. 51.

⁸¹ Lantosné Imre Mária: Öltöztető Mária szobrok i. m. 51.

⁸² Gaál Károly: A kelet-közép-európai Loretto-kultuszhoz. In: Barna Gábor (szerk.): *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 7.) Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék, 2011. 45.

⁸³ Lengyel László: 18. és 19. századi kolostormunkák i. m. 49.

⁸⁴ Lantosné Imre Mária: Öltöztető Mária szobrok i. m. 52–53.

⁸⁵ Liszka József: Egy öltöztető Szűz Mária-szobor i. m. 213.

⁸⁶ Limbacher Gábor: Öltöztetett Mária szobor nyomában. *Múzeumi Mozaik* 1 (1988): 67.

ségben a 18. század vége óta öltöztetik a Mária-szobrot. 1780 körül a Zimmermann család kis kápolnát emeltetett, a fára akasztott Mária-kép helyén, az öltöztetést a család nőtagjai végezték, a ruhákat nem cserélgették, hanem több rétegben adták rá.⁸⁷ A gyöngyöspataiak a mai napig „Öltöztető Máriának” hívják szobrukat.⁸⁸ Itt csak a Jézust öltöztetik, ruhája mindig fehér, az oszlopokra karácsonykor és Kisasszony napján rózsaszín, pünkösdkor piros, az évközi ünnepeken és vasárnapokon fehér, adventkor, nagyböjtben és Gyümölcsoltó Boldogasszonykor kék, feketehéten fekete szalagot kötnek.⁸⁹ Gyöngyöspüspökiben a Mária karján ülő Jézust öltöztetik, és a mennyboltot jelző keretet vonják be palásttal. Hugyagon a Mária-szobrot húsvétkor csak virágkoszorúval ékesítik,⁹⁰ ám öltöztetése a második vatikáni zsinat után véget ért, ugyanis ekkor a plébános a szobrot eldugta, a ruháit pedig elégette.⁹¹

Korábban a karancseszi Juhász-portán épített kis kápolnában volt felállítva az a szobor, amelyet a tisztelet kifejezéseként öltöztettek is. Legrégebbi öltözékei falusi leányéhoz vagy menyecskééhez hasonlítottak.⁹² Böjt idején fekete fényes ruhát, nyáron fehér cifra ruhát, húsvétkor tiszta fehér öltözetet kapott. A liturgiai színek szerint lett öltöztetve, azaz pünkösdkor pirosba, karácsonykor fehérbe.⁹³

A komáromi Szent András-plébániatemplom egyik mellékoltárán található Szűz Mária öltöztetett szobra. A hagyomány szerint 1848. szeptember 17-én ez az egy szobor élte túl a nagy tűzvészt, de ekkor még nincs nyoma az öltöztetésének.⁹⁴ A szobor valószínűleg barokk kori, eredetileg is öltöztetés céljából készítették.⁹⁵ Mátraverebély-Szentkúton többen varrták a ruhákat, de csak egy asszony öltöztette a szobrot („Mária dajkája”). A ruhákat általában a templom sekrestyéjében őrizték.⁹⁶

A nagyiványi szobor fából készült, csípőig faragott, testmagasságát háromlábú állvánnyal éri el; karja mozgatható, derékmagasságig festett, hosszú fekete hajú, kék szemű, kezében a kis Jézus. A máriapócsi búcsúban szerezték be a 20. század elején. A Tiszafüredi Múzeum tulajdonában volt még egy szobor, ami azóta elveszett, és a beszámolók szerint kőből készült. Ruháinak színe a liturgiának megfelelő volt. Ezek: fehér madéra, fehér hernyóselyem, almazöld, bordó, fekete. Színük nagyhéten és halottak napján fekete, adventkor bordó, pünkösdkor, Úrnapján és áldozócsütörtökön

⁸⁷ Lantosné Imre Mária: Öltöztetős Mária szobrok i. m. 58.

⁸⁸ Dám Ince: A „Hordo-zó Mária” i. m. 11.

⁸⁹ Dám Ince: A „Hordo-zó Mária” i. m. 18.

⁹⁰ Limbacher Gábor: Mária-kápolnák és az öltöztetett Mária-szobrok kultusza Nógrádban. *Néprajzi Értéktő* 75 (1993): 183.

⁹¹ Limbacher Gábor: Mária-kápolnák i. m. 191.

⁹² Limbacher Gábor: A népi kultúra becses emléke. Értékes népi Mária-szobrok a Palóc Múzeumban. *Balassagyarmati Honismereti Híradó* No. 1–2 (1989): 112–113.

⁹³ Limbacher Gábor: A népi kultúra becses emléke i. m. 116–117.

⁹⁴ Liszka József: Egy öltöztetős Szűz Mária-szobor i. m. 214.

⁹⁵ Liszka József: Egy öltöztetős Szűz Mária-szobor i. m. 217.

⁹⁶ Lantosné Imre Mária: Öltöztetős Mária szobrok i. m. 53.

kék, rózsaszín „vidám” ruha. Egyházi ünnep nélküli vasárnapokon zöld. A legszebb fehér ruhákat karácsonykor és búcsú alkalomával adták a szoborra. A ruhákat helyi asszony varrta, a társulat nőtagjai tartották rendben. Az öltöztetés szombaton volt a rózsafüzéres tagok közreműködésével.⁹⁷

Magánátjuttatásaként figyelhető meg az öltöztetés Őrhalmon. Egy somoskő-újfalui asszony 1983-ban kezdett öltöztetni egy Mária-szobrot.⁹⁸ Szandán a kezdetektől nagybőjtre és húsvétra öltöztették fel a szobrot, ill. időnként pünkösdre, Nagyboldogasszonyra, templomi búcsúkra, adventre és karácsonyra is.⁹⁹ Szűcsiben Mária ruhátára két egyházi ruhából szabott és egy matyóhímezésű öltözetből áll.¹⁰⁰ Zomba plébániatemplomában – amely a Dőry családhoz tartozott –, a kápolnában Bécsből származó, öltöztető, nagyjából életnagyságú Mária-szobor volt. Ennek a szobornak is mozgatható a karja, haja nincs, jobb kezében rózsafüzér, a balban pedig jogar volt az 1950-es évekig.¹⁰¹ A dél- és nyugat-dunántúli, valamint észak-magyarországi kultusz mellett vannak adatok Szegedről és Makóról is.¹⁰²

Az öltöztetett Mária-szobrok kapcsán az a kérdés is felvetődik, hogy mit értünk az öltöztetés alatt. Néhány szobornak – mint például a hasznosi, varsányi, rimóci – a trónusát borítják paláستtal. Terényben a hordozott Mária-szobrot veszik körbe virágokkal az ünnepek alkalomával, a virágokból jut a kezébe és kis Jézus karjaiba is.¹⁰³ Nógrádban több helyen is (Szanda, Szátok, Nógrádmegyer, stb.) menyasszonyként öltöztetik fel a templom Mária-szobrát, Jézus égi jegyeseként. A ludányi irgalmas nővérek kolostorából a felosztáskor a balassagyarmati Bosco Szent János-templomba került, a bölcsőben fekvő pólyás Mária-szobrot évente a lourdes-i kápolnába helyezik. Ez mutatja a faragott és festett képek öltöztetésének az apáca kolostorok díszítő tevékenységével való szoros kapcsolatát.¹⁰⁴ A hordozható Mária-szobrokat gyakran búcsúkon öltöztették fel, ilyen volt a vasvári domonkos templom szobra is, amelynek a népi elnevezése „Hajas Mária”. Nagyboldogasszony napján és a Mária-napi búcsúkor öltöztették fehér selyemruhába, világoskék palástba és a kezébe egy szál liliomot adtak. Kisebb falusi plébániákon is öltöztették a Madonna-szobrokat, így Mecsekjánosiban, Kakasdon, Tolnán, Mözsön, Pincehelyen.¹⁰⁵

A Mária-szobrok öltöztetésével kapcsolatban sok hasonlóságot fedezhetünk fel az egyes területek szokásai között, így például a szoborral legtöbbet foglalkozó asszony elnevezését és feladatait: „Mária dajkája”. Ő egy erényekben és vallásosságban kiváló

⁹⁷ Füvessy Anikó: A nagyiváni öltöztető Madonna i. m. 36–38.

⁹⁸ Limbacher Gábor: Mária-kápolnák i. m. 181.

⁹⁹ Limbacher Gábor: Mária-kápolnák i. m. 192.

¹⁰⁰ Dám Ince: A „Hordozó Mária” i. m. 18.

¹⁰¹ Lantosné Imre Mária: Öltöztető Mária szobrok i. m. 55.

¹⁰² Füvessy Anikó: A nagyiváni öltöztető Madonna i. m. 35.

¹⁰³ Limbacher Gábor: Mária-kápolnák i. m. 183.

¹⁰⁴ Limbacher Gábor: Mária-kápolnák i. m. 185.

¹⁰⁵ Lantosné Imre Mária: Öltöztető Mária szobrok i. m. 57.

asszony, aki a szobrot gondozza, öltözteti, ruháit mossa, a Mária-lányokat vezeti. Másik elterjedt neve a „Mária-gondozó”. Általában erős hivatástudata és vezető szerepe van a közösségben. Ő kezeli a „Mária-perselyét” is, Mária értékeit „Mária ládájában” őrzi.¹⁰⁶

A Mária-palástok és ruhák színe a liturgiához kötődik. Így adventkor lila, karácsonykor fehér vagy kék, nagyhéten lila vagy fekete, húsvétkor és pünkösdkor piros, halottak napján fekete, míg az egyszerű évközi vasárnapokon zöld színű volt. A palástok anyaga lehetőség szerint minél értékesebb volt, Andocson például brokát selyem, bársony, stilizált növényi motívumokkal díszített, fémszállal kivarrt szövet.¹⁰⁷

Összefoglalás

Összegzésül megállapítható, hogy az általam fellelt két késő középkori forrás a barokk szokásokkal állítható párhuzamba. Valószínű, hogy a korai példák erősen befolyásolták a hagyomány szélesebb körű megjelenését. Lényeges különbség a későbbi időszakból származó példákhoz képest, hogy a két végrendelet kibocsátója nemesi származású, míg a késői előfordulások általában a népi vallásosság körében fedezhetők fel. Ez alapján a szokás eredete a nemesség körében, esetleg királyi adományokban (lásd Mariazell) keresendő, innen jutott el barokk közvetítéssel a népi vallásosságba. A két adomány abban is hasonlít, hogy mindkettő ferences kolostor javára készült.

A két bemutatott forrásból az öltöztető Madonna hagyományának kezdeti formája állapítható meg. Bár a két oklevél csak a fátyol fejre helyezéséről és az olvasó nyakba akasztásáról emlékezik meg, egyértelműnek látszik ezeket az adatokat a Mária-szobrok később elterjedő öltöztetésével párhuzamba állítani. Nem tudni, hogy nálunk ezekkel a szobrokkal kapcsolatban már ekkor kialakult-e egy olyan kötött szokásrendszer (pl. a ruhák színeivel, az öltöztetés menetével, az öltöztető személyével kapcsolatban), mint amelyet az újkori példák kapcsán láttunk; sem a most feldolgozott szövegekben, sem későbbi adatokban. Mindenesetre az öltöztető Madonna hagyományának fontosságát már a késő középkorban jelzi, hogy mindkét asszony külön kiemeli végrendeletében az e célra szánt tárgyakat – az adott kolostornak szóló adományok között is. Tanulmányomban kora-újkori és újkori példák illetve néprajzi párhuzamok segítségével igyekeztem megvilágítani a kultusz elterjedését.

¹⁰⁶ Dám Ince: A „Hordozó Mária” i. m. 13–16.

¹⁰⁷ Lantosné Imre Mária: Öltöztető Mária szobrok i. m. 54.

**DRESSING VIRGIN MARY STATUES
ON THE BASIS OF TWO MEDIEVAL SOURCES
AND WITH REFERENCES TO ETHNOGRAPHICAL ANALOGIES**

This essay introduces an early appearance of the custom of dressing Virgin Mary while examining two medieval sources. This custom became general in the Baroque but few examples also turned up in the Medieval Ages. The main point of this custom is that the Virgin Mary statue was dressed up with real clothes or with an accessory.

The first source remained in two different copies is the last will of Miklós Gersei Pető's widow, Margit from 1503. There is little known about Margit. The first source about her is from 1499 when she was mentioned as Miklós Gersei Pető's wife. The Gersei Pető family was counted among the barons. Margit left one chalcedony rosary to her brother Simon and another coral rosary to the Franciscan monastery of Medgyes (Mediaș, RO) or Aranyosmeggyes (Meggyesalja) (Medieșu Aurit, RO). (It is not obvious which one, but it can be referred presumably with Aranyosmeggyes because of the connection between the possession of Aranyosmeggyes and Miklós Gersei Pető's daughter, Anna and her husband, Ferenc Kusalyi Jakcs.) Margit ordered the rosary to hang in the Virgin Mary statue's neck or, if it is not possible, she wanted it to be sold and its price to be spent on her salvation. The widow bequeathed a third rosary made of mother-of-pearl to the Virgin Mary monastery in Keszthely to hang in the Christ statue's neck. And moreover she left a veil to be placed on the head of the Virgin Mary statue. Furthermore she left numerous secular objects to the monastery of Keszthely and ordered them to be sold or transformed into ecclesiastical objects.

The second source is the testament of István Rozgonyi's wife, Katalin Hédervári. Both of her and her husband's families belonged to the members of the high-society. According to Pál Engel Katalin was the second wife of István Rozgonyi and they had two sons (János and Péter) and a daughter (Kata). The name of István Rozgonyi's wives and the number and name of his children is debated by other historians. Katalin Hédervári died in 1519 and her last will remained in two copies from this year. Besides her rich donation she left a coral rosary to the Annuciation of the Blessed Virgin Mary chapel in the Virgin Mary monastery in Varannó (Vranov nad Topľou, SK) to hang in the Virgin Mary statue's neck.

There are data of dressed statues from the medieval Europe. The custom became common in the Gothic period but only few data prove it and mention it mostly in connection with ruling families (for example: the wedding cloth of queen Agnes Habsburg which was given to the monastery of Sarnen, some statues in Italy, in the Hanseatic cities, etc.).

The best-known example of the Early Modern Times in Hungary is Mariazell (Mariázell, A). Giving wedding clothes to this monastery was customary. The first donator was King Louis I and his wife. Mariazell was a popular aim of pilgrimages from the 15th

century. Several copies of its statue and altar have been survived and some replicas are dressed too (e. g.: Sopron, Pozsony-Mélyút, Tihany). Two dressed Virgin Mary-statue from the 18th century are exhibited in the Hungarian Museum of Applied Arts.

This custom is mostly known from ethnographical examples in Hungary. One of these with approximately 100 pieces of clothes is shown in the museum in Andocs. The woman who was responsible for the statue in the first place was “the nurse of Mary” or “the caretaker of Mary”. The colour of the clothes and cloaks had a close connection with the liturgy. They used purple at Advent, white or blue at Christmas, purple or black at Passion Week, red at Easter and Pentecost and green on the simple midyear Sundays. The material was as valuable as possible. There are several similarities in the custom of the noblemen and folk.

Summarizing, the two medieval resources can be regarded as the antecedents of the ethnographical examples, but it is worth mentioning that while the first dressed statues appear among noblemen, the later examples occur in folk milieu. It seems quite obvious that the custom originated from nobleman’s milieu and from there it spread to the folk milieu in the Baroque.

Keywords Ecclesiastical history, historical ethnography, dressing statues, Middle Ages, last will

